

SZEMERE ATTILA HAGYATÉKÁNAK ORIENTALISZTIKAI VONATKOZÁSÚ ANYAGAI¹

WINTERMANTEL PÉTER

„Hova ellenállhatatlan ösztön vonja lelkemet, az Japán és China s Ázsia belseje
elveszett civilizációk sírja létezők országa, jövődök bölcsője.”²

Bevezetés

Szemere Attila újságíró volt, publicista, politikus, országgyűlési képviselő, a magyar sajtó és a századvégi közélet ismert alakja. A lexikonok megemlítik róla, hogy járt a Távol-Keleten, Kínába és Japánba is eljutott; a magyar–japán kapcsolattörténetben és a hazai orientalisztikai műgyűjtésben pedig egyaránt számon tartják a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban őrzött értékes japáni fésűgyűjteménye miatt.³ Az azonban eddig nem volt ismeretes, hogy – noha néhány ismeretterjesztő hírlapi írása mellett Szemerének *nem jelent meg egyetlen orientalisztikai témájú tudományos publikációja sem* – az ez idáig feldolgozatlan kéziratos hagyatékában rejlő anyagok, a Japánban készített történelmi és irodalmi tárgyú feljegyzései és szövegfordításai révén *Szemere Attilát a magyarországi japanisztika úttörőjének, egyik legkorábbi művelőjének-közvetítőjének is tekinthetjük.*⁴

Szemere Attila

Szemere Bertalannak, az első felelős magyar kormány belügyminiszterének (később, 1849-ben Magyarország miniszterelnökének és belügyminiszterének) egyetlen fiaként született 1859. május 31-én, apjának párizsi száműzetése alatt.⁵ Iskoláit is itt Párizsban kezdte, majd 1865-ben Magyarországra hazatérve a fővárosban, Késmárkon és

1 Jelen tanulmány egy az ELTE BTK-n 1997-ben készített szakdolgozat rövidített és részben átfirt változata.

2 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz, OSZKK, Fond VII/2355, 1. Levél, Hants, Anglia, 1882. november 16.

3 *Felvinczi Takács Zoltán*: A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum. Távol-Kelet, 1936. 1–3. sz. 21. l.; *Nagy Iván*: Magyar–japán kapcsolatok. In: Nagy-Kelet-Ázsia. Dai-To-A. Magyar Nippon Társaság, Bp., 1943. 107.; *Vida János*: Hangarí–Nihon bunka kórjú no rekisi to gendzsó. Daiicsidzsi szekai taiszei mae. In: Nihon to tóó sokoku no bunka kórjú ni kanszuru kiszoteki kenkjú. Nihon tóó kankei kenkjúkai, Tokió, 1982. 68.

4 Kéziratos hagyatéka, – melyet távol-keleti tárgyaival együtt özvegye ajándékozott 1930-ban az akkor még Borsodmegyei Múzeumnak – ma a miskolci Herman Ottó Múzeum Adattárában, a Helytörténeti Dokumentációban (HOM HTD), a 73.503. ltsz. alatt található, rövid ismertetést ad róla *Szabadfalvi József*: Szemere Attila. In: Szemere Bertalan és kora. (Borsod-Abauj-Zempléni Történelmi Évkönyv 7.), Miskolc, 1991, 1. kötet, 391–395.

5 Életére vonatkozó adatokat a korabeli sajtóban (és a láthatóan többnyire ezek adataira épülő jelenkori lexikonszócikkekben) találhatunk: Budapest, 1905. július 23. és 25.; *Budapesti Hírlap*, 1905. július 23., Fővárosi Lapok, 1905. július 30. sz., *Képes Családi Lapok*, 1905. 32. sz., *Magyar Hírlap*, 1905. július 23. (a nekrológ szövege megegyezik a Pesti Napló ugyanazon napi írásával); *Magyar Hírlap*. Hungarian Daily News (Cleveland) 1905. augusztus 10.; *Magyar Nemzet*, 1905. július 23., *Neues Politisches Volksblatt*, 1. december, 1878.; *Pesti Hírlap*, 1905. július 23., *A Hét*, 1905. 31. sz., *Vasárnapi Újság*, 1905. 31. sz.

Kecskeméten végezte tanulmányait, a pesti és párizsi egyetemen jogot hallgatott.⁶ Tizennyolc éves korától kezdve jelentek meg cikkei, munkatársa volt többek között a Pesti Hírlapnak, a Nemzetnek (Jókai Mór lapjának), az Ábrányi Kornél szerkesztette Magyarországnak, a Magyar Lapok tárcarovatának és Kiss József lapjának, a Hétnek. Angolul, franciául jól tudott (hét nyelven írt és beszélt kitűnően a Képes Családi Lapok hivatkozott írása szerint), egy ideig szerkesztette a Revue de l'Orient (La Revue D'Orient et de Hongrie [Journal de Budapest])-et, levelező tudósítója volt a Figaronak, a L'Echo de Paris-nak és a Times-nak. Írásai jelentek meg a Budapesti Szemlében, Az Én Újságomban, a Fővárosi Lapokban, a Háztartási Lapokban, a Jövendőben, a Képes Családi Lapokban, a Koszorúban, a Magyar Közéletben, a Magyarságban, a Századokban és a Vasárnapi Újságban is. Politikai, pénzügyi cikkek (parlamentari képviselőként később a közgazdasági bizottság tagja volt) mellett rendszeresen írt tárcákat, társadalmi vonatkozású cikkeket, színházi kritikákat, könyvbírálatokat, és maga is foglalkozott szépirodalommal. A századvég irodalmi életének ismert alakja, a kor számos nagy írója által látogatott Kammon Kávéház törzsvendége volt: *Pulszky Károly, Thallóczy Lajos, Feszty Árpád és Szemere Attila voltak e társaság fiataljai.*⁷; „*Eleinte szépirodalommal foglalkozott, s ezenkívül egyik vezére volt az akkori pesti ifjúság mozgalmainak...*”⁸ Mindenki nagy jövőt jósolt neki. A Nemzeti Színházban előbb két drámafordítását, majd egy saját vígjátékát mutatták be, egy drámafordítása könyv alakban is megjelent.⁹

Az 1880-as évek elején hosszabb, több kontinenst érintő külföldi útra indult, melynek során muzeális értékű népművészeti, főként iparművészeti tárgyakat gyűjtött. Kínai, japán gyűjteményét, lakásának ékességeit a korabeli sajtó is említette. A távolkeleti útról hazahozott műtárgyak többsége a Nemzeti Múzeumba, majd a függetlenné vált Iparművészeti Múzeumba került; ma a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban és a miskolci Herman Ottó Múzeumban található általa Magyarországra került kelet-ázsiai műtárgyak.¹⁰ Japán fésűgyűjteményéről egyaránt írt a korabeli napi és szak-sajtó, és mai japán katalógusok is számon tartják.¹¹

Hazatérvén külföldi útról 1884-ben, huszonöt éves fejjel próbálkozott először, ekkor még sikertelenül, bejutni az országgyűlésbe (apja még fiatalabban, már 20 évesen képviselő volt az 1832-es pozsonyi diétán). 1886-ban Máramaros megye tiszteletbeli főjegyzőjévé választották, és még ugyanebben az évben a magyar írók és művészek tár-

6 L. Horváth Lajos levele Szemere Attilához. OSzKK, Levelestár, ill. Neues Politisches Volksblatt, 1. December 1878.

7 Magyar Hírlap, i. h. A Kammon Kávéház 1852 és 1900 között a Kossuth Lajos u. 3 sz. alatt, a Landerer és Heckenast nyomda egykori helyén működött, az utolsó évtizedben már Nérey Kávéházként.

8 Vasárnapi Újság, i. h. (pl. egy diáktüntetés szervezője volt, majd a szofta-ügyben az Abdul Kerimnek Konstantinápolyba díszkardot vivő magyar ifjak delegációjának egyik vezetője). Vö. Vasárnapi Újság, i. h.; Neues Politisches Volksblatt, i. h., Budapest, i. h., ill. Buza Péter szíves közlése.

9 Vígjátéka: Hozomány nélkül. 3 felv., bem.: 1890. március 28, Ism.: Fővárosi Lapok, 1890. 87. sz., 633–4. l., Pesti Napló, 1890. 87. sz., *Mile Lajos*: Szemere Attila elfeledett színműve, HOM Közl. 25. (1987–88), 123–124., irod.: *Mikszáth Kálmán*: Szemere Attila, In: Emlékezések és tanulmányok, Bp., Szépirodalmi, 1975, 219–222. l.; Fordításai: *Lindau, Paul*: Lea grófné; *Scribe, Eugène Augustin*: A rágalom; *Ifj. Alexandre Dumas*: A kaméliás hölgy. Lampel, Bp., 1898, 19052, 19273.

10 A miskolci hagyatékban található kelet-ázsiai eredetű tárgyak leírásából készítette szakdolgozatát *Némethy Andrea* (Szemere Attila hagyatéka. A japán út emlékei. Szakdolgozat, Miskolci Bölcsész Egyesület, 1996.).

11 Magyar Iparművészet 1881, 259. l.; 1902, 289.; ill. Japanese Art. The Great European Collections. vol. 11., Tokyo, Kodansha, 1994, p. 291, No. 3285. és 3554., [két fényképpel]; Report of Japanese Art Abroad Research Project Vol 5., Catalogue of Japanese Art in the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts. The International Research Center for Japanese Studies, Nichibunken Japanese Studies Series 6, Kyoto, 1995, p. XIV., [11 fényképpel].

sulata igazgatójaként megkapta a francia becsületrend lovagkeresztjét.¹² Később „*Trefort alatt vezértükára volt az akkor alakult nagy iparpártoló-szövetkezetnek*”. 1891-ben feleségül vette Moravetz Henriettet, majd különféle vállalkozásokba fogott, Szerbiában sőüzleteket kötött, nyomdát alapított, majd túladott rajta, „*millió üzletekben volt benne*”.¹³ Ezután ismét hírlapírással foglalkozott, 1891-ben a Magyar Hírlap egyik főmunkatársa, később egyes források szerint társtulajdonosa is lett. 1894-ben felhagyott egy időre az újságírással és egy közzévitte vezérigazgatója lett.

1894–1897 között Budapest székesfőváros közgyűlésében virilistaként tevékenykedett, míg végül negyedszeri próbálkozásra, 1896-ban sikerült a Szabadelvű Párt színeiben bejutnia a parlamentbe. Miskolc város egyik képviselője lett a millenniumi országgyűlési ciklusban, a választáson épp Herman Ottót, a kerület előző képviselőjét utasítva maga mögé (akihez Japánból írt levele értékes dokumentuma Szemere japáni tartózkodásának). Mindjárt első fellépésével, „*erős logikájú, szellemes formájú, éles hangú beszédeivel*” feltűnt a házban. A miniszterelnök, Bánffy Dezső híve volt, „*s hű maradt hozzá mint ellenzéki pártvezérhez is, [...] az utolsó években egyik fő-embere volt az újpártnak, [...] részt vett a párt vidéki mozgalmaiban*”, „*de nagyobb jelentőségre mint politikus nem emelkedett*”.¹⁴ A következő, 1901-es választáson még elindult ugyan, de végül visszalépett a jelöltségtől, s így kimaradt a parlamentből. Később dolgozott egy politikai munkán is, mely talán apjának politikai jellemrajzaihoz lett volna hasonló: „*Bizalmas emberei tudták, hogy az utóbbi években egy nagy regény tervével foglalkozott, mely a magyar társadalmi és politikai életet rajzolta volna le. Ebből is csak néhány fejezet készült el; a kik ezeket olvasták, sajnálják, hogy az érdekesnek ígérkező munka félben maradt*.”¹⁵

A politikával felhagyott ezután, „[...] a legutóbbi években cousinje, Szemere Miklós mellett mint titkár működött, de közben ismét újságíró lett, és a Pesti Hírlapban írt nagyon erős cikkeket”.¹⁶ 1903-tól több mint egy évet Amerikában töltött családjával.¹⁷ Hirtelen támadt betegségben (a korabeli megfogalmazás szerint szívszélhűdésben), 46 évesen hunyt el 1905. július 22-én. Hamvait a Kerepesi úti temetőben helyezték el; politikusok, művészek, a magyar közélet jeles képviselői búcsúztatták. Húsz évvel később Miskolc városa özv. Szemere Attiláné kívánságára a hamvakat hazahozatta, és 1925. október 10-én az avasi református templom előtti családi sírboltba, az édesapja mellé temettette el Szemere Attilát – régi kívánsága szerint – tárogatón felcsendülő kurucnóták dallamára.

A magyar Japán-kutatás kezdetei

Ismeretes, hogy hazánk szülőttei közül misszionáriusok és kalandor utazók jutottak el elsőként a japán birodalomba. Sajátos módon azonban, ott egyikük sem magyar-ként szerepelt: *Uremann János* (Ioannes Uremanus) mint német jezsuita szerzetes tevékenykedett Japánban 1608 és 1614 között, (amikor Tokugava Iejaszu sógun kitiltotta a keresztényeket az országból).¹⁸ *Jelky András* holland követként járt 1770-ben Japánban, *Benyovszky Móric* (akiért két évszázada vetélkednek a lengyel és a magyar történészek)

12 HOM HTD 73.503.48/1–2 és 53.251.39

13 Magyar Hírlap, i. h.

14 Vasárnapi Újság, i. h.; Magyar Hírlap, i. h.; az említett párt az 1904-ben alakult új Párt.

15 Vasárnapi Újság, i. h.

16 Magyar Nemzet, i. h.

17 Amerikai újtjáról többek között a Vasárnapi Újságnak küldött beszámolókat.

18 *Bikfalvi Géza*: Az első magyar, aki Japánban járt. Magyar Nemzet, 1991?.; *Bögös László*: Egy vándorfilozófus útinaplója. Az első magyar Japánban. Harang, 1991. 3. sz. 42–43.

egy évvel később szökött Japánba az orosz fogságból, *Bettelheim Bernát* (Bernard John Bettelheim) pedig mint angol protestáns misszionárius működött Rjúkjún 1846 és 1854 között.¹⁹ Beszámolóik is latinul, olaszul, angolul, franciául és németül jelentek meg.²⁰

A Japánnal való rendszeres foglalkozás és önálló tudományos kutatás az első expedíciókkal indult meg. *Xantus János* természettudós, etnográfus a Monarchia 1869-es expedíciójának egyetlen tudós magyar tagjaként jutott el Japánba. A *Zichy testvérek*, *Ágost* és *József* 1875–77 közötti útjukon jártak a Távols-Keleten, Japánban is (egy másik Zichy, Jenő pedig a Kaukázusba és Kínába vezetett több expedíciót). Széchenyi Béla expedícióján (1877–1880) pedig *Kreitner Gusztáv* geográfus, *Lóczy Lajos* geológus-geográfus és *Szentkatolnai Bálint Gábor* nyelvész vettek részt – (és az általuk gyűjtött anyagból dolgozott itthon többek között *Török [Thewrewk] Aurél* antropológus). Az ezen expedíciók nyomán, az azokon részt vevő tudósaink tollából született közlemények és publikációk már valódi – nemzetközileg is jelentős – tudományos eredményeket hoztak.²¹ Nem sokkal a Széchenyi-expedíció után járt Kelet-Ázsiában Szemere Attila.

Szemere Attila útja Japánba

Hosszabb külföldi útjának körülményeiről, annak pontos kezdetéről nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok, s sajnos egymásnak ellentmondóak a korabeli beszámolók is.²² A Pesti Hírlap hivatkozott nekrológja szerint 1881–82-ben Szemere még az újságnál dolgozott, s külföldről írott levelei (Thallóczy Lajosnak, H. Pulszky Polyxenának, Herman Ottónak) között is 1882-esek a legkorábbiak. Fentiek alapján valószínűsíthető, hogy a három kontinenszt érintő nagy utazásnak csak 1882-ben vágott neki.

Útja során számos országba eljutott: „bejárta Európát, Marokkót, Egyiptomot, Indiát, az indiai óceán szigeteit, Kínát, Japánországot, Kambodzsát és Tonkint.”²³; „[...] már van vagy nyolcz hónapja hogy járok-kelek Európában, Afrikában” – írta Pulszky Polyxenának Angliából, ahol nővérénél tartózkodott.²⁴ Távols-keleti útjának tervét Thallóczy Lajossal is megosztotta leveleiben: „A mennyire értesüléseim terjednek, Borneoban kevés idő alatt szép vagyont lehet szerezni. Ha ezt megethethnök, azután jö-

19 *Wintermantel Péter*: Bettelheim Bernát missziója Rjúkjú szigetén. In: Japán-kutatás Magyarországon. (Szerk.: Yamaji Masanori). ELTE Japán Tanszéki Szakcsoport, Bp., 1996. (ELTE Japán-Tanulmányok 1.) 55–66.

20 *Vremannus, Johannes* (Gio. Vreman): Lettere annua del Giappone. Scritta de padri della Compagnia di Gesu... 1615. e 1616. In: Lettere annua del Giappone, China, Goa et Ethiopia. Milano, 1621.; Diary of Dr. Bernard John Bettelheim, missionary to the Loochoo Islands, 1846–1854. Kagoshima, 1926.; Les memoires et voyages de Maurice Auguste, comte du Benyowsky... London, 1790.; Memoires and travels of Mauritius Augustus, count de Benyowsky... uo.; Reisen durch Siberien und Kamtschatka über Japan und China nach Europa. Berlin, 1790.

21 Publikációik: *Xantus János*: A közoktatási minister megbízásából 1869–70-ben Keletázsiban országos költségen gyűjtött s a M. N. Múzeumban ideiglenesen kiállított néprajzi tárgyak leíró sorozata. Rudnyánszky, Pest, 1871.; *Zichy Ágost*: Tanulmány a japáni művészetről. Építészet, szobrászat, festészet. In: Értekezések... VIII. 4. sz., Bp., 1879.; *Uő*: Észleletet és elmékedések Japán felett. Földr. Közl. 1879. 7. 89–109., Gróf Széchenyi Béla Keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877–1880., I–III., Bp., Kilián, 1890–1897.; *Kreitner Gusztáv*: Gróf Széchenyi Béla keleti utazása India, Japán, China, Tibet és Birma országokban. Révai, Bp., 1882.; *Török Aurél*: Az ajnók. Egy ősi emberfajról Ázsia keleti szélén. Franklin, Bp., 1889.; *Lóczy Lajos*: A geológiai megfigyelések leírása és eredményei gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjából. Bp., 1890.; Die wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien 1877–1880. I. Die Beobachtungen während die Reise. II–III. Die Bearbeitung des gesammelten Materials. Wien, 1893–99.

22 Magyar Hírlap, Pesti Hírlap, i. h.

23 Budapesti Hírlap, i. h.

24 Szemere Attila levelei H. Pulszky Polyxenához. OSzKK, Fond VIII/2355. (dátum. n.)

hetne egy roppant nagy ázsiai utazás”.²⁵ Borneón azonban nem járt szerencsével: „ha Borneo szűzföldje adja is a kincset, ingyen mégsem adja. Más szóval 50–60 000 forint tőkén alul nem is lehet kezdeni ott semmit sem” – írta keserűen, miután a szigetről a tervezettnél jóval korábban távozott.

Innen ment Japánba, néhány levele és kéziratos műveinek keltezése alapján vélhetően 1883 közepén. 1883 februárjában még Párizsból írt Herman Ottónak²⁶, 1883 áprilisában pedig már mint „ismeretlen tartózkodású volt budapesti lakos”-t perlik a kiskorú Szemere Attilát egy váltó ki nem fizetéséért.²⁷ Hopp Ferenc egy levelében beszámol Szemere Attilával történt találkozásáról: „Amikor Tokioból (Yeddo) Yokohamába visszajöttem s visszakerültem az ebédlőben a régi helyemre, egy fiatalember volt a szomszédomban, modern fehér ruhában, kiharcoltam vele egy beszélgetést s az angol kiejtésén megéreztem a magyar hangsúlyt. Megkérdeztem, nem magyar-e. Valóban eltaláltam és örültem, hogy váratlanul találtam egy honfitársat. Szemere Attila volt, akinek az volt a szándéka, hogy Észak Borneoban telepszik le, de Szingapurban rossz híreket kapott az új európai spekulációról és inkább ebbe a szép Japánba jött. Mr. Szemere a legjobb hangulatban van, el van ragadtatva az országtól, nem rohan bele a tevékeny világba, ez ki van zárva, kétség kívül boldogulni fog, mert szerencséjére magas képzettségű és később biztos egy magasabb állást fog kiharcolni az európaiak között. Ennek sikeréhez a legjobbakat kívánom neki.”²⁸ Hopp 1883 májusában érkezett Japánba²⁹, júniusi levele alapján Szemere pedig még csak ekkor készült valamilyen európaiak által is betölthető hivatalt vállalni, talán egy jokohamai kereskedőháznál. 1883. augusztus 15-én így írt Herman Ottónak: „hat hónap előtt idegen világokról, kincsekről vagyronról álmodoztam de komolyan s éjjeimet India, China, Japán ismeretlen képei tölték be”³⁰, és már kiábrándultan számol be elhelyezkedési lehetőségeinek kilátástalanságáról. Szemere a jokohamai keltezésű kéziratos munkáit is 1883-ra datálta.

Két évtized múltán így emlékezett vissza japáni tartózkodására: „Mint turista kerültem én Japánba. Észre sem vettem, midőn egyszerre japáni földön állottam, egyedül, tizenegyezer mérföldnyire a hazától, barátoktól, magamhoz hasonló emberektől. De megvallozom az egyedül, e nyomasztó gondolat csak most, írás közben támad bennem, akkor elfoglalta egész valómat az új, különös, ismeretlen szem és gondolat voltam csupán és a benyomások oly rohamosan érték egymást, hogy róluk sem akkor, sem ma nem tudnék számot adni. Természetes, hogy e beteges állapot az első napok után elmúlt s a bámulás nyugodt szemléletnek adott helyet. Ott tartózkodásom rövid hét hónapra volt szabva s kellett, hogy ez idő alatt, amennyire lehet, alaposan megismerjem Japánt és népét.”³¹ 1884 elején – vélhetőleg Japánból hazafelé tartva – még megfordult Kínában is³², majd 1884 februárjában már felolvasást tartott Budapesten a japán lakkművészetről.³³

25 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz. 1. levél, Hants, Anglia, 1882. november 16.

26 Szemere Attila levele Herman Ottónak. MTAKK, Ms 278/114. „[...] nagyon sürgősen kérem szíveskedjék e kérdésekre mielőbb felelni; mert én nagyon kevés ideig leszek itt.”

27 BFL Szemere Bertalan hagyatéki iratai.

28 Hopp Ferenc levelei a Calderoni & Co. cég alkalmazottaihoz. Az 1476/1–5 számú levél, Am Board des Streamers „Arabie” im Stillen Ocean, unter 47°22 e R. 154°22 u L. auf der Fahrt von Yokohama nach San Francisco, 1883. június 13. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár. A levélre Felvinczi Takács Marianne hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani. Az idézett részletet is az ő fordításában közlöm.

29 Felvinczi Takács Marianne: Hopp Ferenc. Keletkutatás, 1994 ősz, 7–23.

30 Szemere Attila levele Herman Ottónak, i. h.

31 A japán művészet. (Úti jegyzetek). Képes Családi Lapok, 1904. 18. sz., 320–321.

32 Budapesti Napló, 1899. április 21.

33 Egy a Lipótvárosban (Kör vagy Kaszinó) tartott előadás szövege. Gépirat. Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum Könyvtára, Fű. 381(912).

Szemben tehát a korabeli sajtó, több lexikon és Szabadfalvi cikkének adataival, Szemere Attila nem élt két-két és fél évig Japanban, hanem mindössze hét hónapot tartózkodott ott. S természetesen téves az a nézet is – mely sajnálatos módon több helyen is felbukkan a szakirodalomban³⁴ –, amely szerint Xantus János, a Nemzeti Múzeum igazgatója magával vitte távol-keleti útjára (az akkor tízéves!) Szemere Attilát.

Szemere ázsiai útjával kapcsolatban sok nyitott kérdés van még. Olyan forrás, amelyből többet is meg lehetne tudni japáni útjáról, az említett leveleken (és a hagyatékban található útirajztöredéken) kívül nem ismeretes. Így, ugyan indítékai részben ismeretek (meggazdagodás és tudományos hírnév), ám nem tudhatjuk, mi az, ami igazán felkeltette az érdeklődését a Távol-Kelet iránt (művészet, egzotikum stb.), honnan nyerte ismereteit Kínáról és Japánról. Jokohamai tartózkodásáról képet alkotni csak az említett útirajztöredék alapján lehet.

Később még egyszer felmerült benne, hogy visszatérjen Kínába, egy, a parlamenti képviselővé választása előtti időkből származó levele legalábbis erről tanúskodik: „[...] bolondságnak deklarálta, hogy Khínába menjek. [...] Elmennék Khínába holnap ha tudnám hogy jövő májusra visszajöve itt lesznek olyan jó barátaim kik fenntartanak számomra egy kerületet.”³⁵ Erre az útra azonban már nem került sor.

Adalékok a hazai orientalisztikai műgyűjtés történetéhez

A szakirodalomban fésűkollekciója révén számon tartott magángyűjtő Szemere Attila műtárgyvásárlásairól több dokumentum is tanúskodik. Cospoliból (Bulgáriából) H. Pulszky Polyxenához ezt írta: „*A Hotel Pesth elég jó, Széchényi[?] hízik. Nekem a fogam fáj. Itt maradok két hétig. Pénzem fogytán. Talán Hellasba megyek. A teppicht meg nézem. Bolgár műipar = 000000.*”³⁶ „*Tegnap érkeztem Fülöppápolyon és Drinápolyon át ide. Fülöpben venni való dolog nincs. [...] Azért a Forster [Gyula (1846–1932)?] kardjára szánt 500 flörön kívül küldj nekem is annyit táviratilag [...]*” – írta szintén Cospoliból egy ismeretlen hölgynek.³⁷ Ugyanezen levele alapján úgy tűnik, külföldi útja során Trefort Ágostontól kapott pénzt műtárgyvásárlásra: „*Treforttól kértem további 1000 frkot vásárlásokra 500-at utra. Trnovában Gabrovában akartam e pénzen vásárolni, de újabb információk alapján inkább Hellasban fogok e pénzen venni*”; ill. „*elhatároztam, hogy összevásárolok 2–3000 frank ára népipari dolgot erről még innen jelentést s lajstromot küldök Trefinek s egy másolatot a keleti páviánoknak*”.³⁸ Trefort ekkor kultuszminiszter volt, kérdés, hogy ő is csupán a Forster kardja-féle egyéni megrendeléssel bízta meg Szemerét, vagy pedig állami pénzen támogatta annak műgyűjtését (hasonlóan ahhoz, ahogyan pár évvel később a minisztérium támogatta Bölöni Itóka 1900-as föld körüli útját, amelynek során eljutott Kínába és Japánba is, és az ott gyűjtött-vásárolt tárgyait a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya vette meg³⁹)?

Az Iparművészeti Múzeumba több alkalommal is kerültek Szemere Attila révén kelet-ázsiai műtárgyak, úgy vétel, mind ajándékozás útján. A kardokat, maszkot, szobrot, tükröt, pálcikát, tört, cubát, vöröslakk csészét, inrót, fésűket és hajtűket tartalmazó nagyobb japáni gyűjteményét – melyet Szemere 1884-ben, Japánból hazatérve ajánlott fel

34 Felvinczi-Takács Zoltán: i. m., Nagy Iván: i. m., ill. a Nicsibunken-katalógusban is.

35 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz. Uo. 35. levél (hely, dátum nélkül).

36 Szemere Attila levelei H. Pulszky Polyxenához. Uo.

37 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz. Uo. 11. levél (Cospoli, dátum nélkül), [mely levél egy ismeretlen hölgyhöz íródott, és nem Thallóczy Lajoshoz!]

38 Uo. 31. levél (Sofia, dátum nélkül).

39 Vö. PIM Kézirattára, V. 4132/336, V. 4132/357., V. 4132/856/57. és V. 4132/859/54–55. Bölöni Itóka japán vonatkozásaira Senga Toru hívta fel figyelmemet.

megvételre –, 7000 koronáért vásárolta meg a múzeum.⁴⁰ 1902-ben Párizsban vásárolt japán műtárgyakat küldött ajándékba Szemere, majd 1904-ben ismét vétel útján került Szemerétől az Iparművészeti Múzeum tulajdonába egy rekeszszománcos sírlámpa és egy fából faragott házioltár.⁴¹

Ezenkívül a miskolci múzeumba is került Szemere Attila révén egy tucatnyi ázsiai (indiai, japán, kínai és török) műtárgy: szamuráj fegyverek, katanák, sisak, tőr, buzogány, dárda, puska (közülük néhány jelenleg is megtekinthető a múzeum kiállításán), szőnyeg, egy nő-álarc és egy háziszentély is, továbbá talán nem ismert, hogy ugyanitt Miskolcon még két másik katana is található, amelyek nem Szemere Attilától származnak. Kívánatos lenne a kelet-ázsiai művészettörténet értőinek egyszer alaposan feltárni és leírni az itteni műtárgyakat, fegyvereket, melyek között olyan kard is akad, melyen neves japán mesterek kézjegye olvasható, pl. Ómori Ejsú ötvöse és Eccsú Norisige Kamakura-kori fegyvermesteré.

Érdeemes feljegyezni, hogy a Szemere család még egy neves tagja, a századforduló jeles közéleti szereplője, Szemere Miklós író és politikus is kapcsolatba került Japánnal. Az ő kezdeményezésére jött ugyanis Makino Nobuaki báró (bécsi nagykövet, Japán későbbi közoktatásügyi, majd külügyminisztere) közbenjárásával Magyarországra Szaszaki Kicsiszaburó dzsúdó mester, aki pár hónapig a BEAC sportolóinak és magyar rendőröknek tartott edzéseket, úgy tartják, az ő dódzsója volt első japán harcművészeti oktatás színhelye hazánkban.⁴² Emellett japán műtárgyak is voltak Szemere Miklós tulajdonában, a *Huba vére Szemere* két japán szobor fotóját is közli, amelyek az ő gyűjteményéből valók.⁴³

S noha a korabeli lapok említik az értékes műtárgyakat, amelyekkel Szemere Attila távol-keleti útjáról hazatért, a Nemzeti Múzeumban 1904-ben hét kelet-ázsiai utazó (Kertész K. Róbert, Barátosi Balogh Benedek, Hopp Ferenc, Dr. Molnár Emil, Kilián Ernő, Komor Szigfried, Kohn Arthur) japáni, kínai és indiai gyűjteményéből rendezett tárlat kiállítói között Szemere nem szerepelt, bár gyűjteményét korábban ő is nagy sikerrel állította ki.⁴⁴

*Érdekes, hogy Szemere Attila egy keleti múzeum létrehozását is javasolta: „egy keleti múzeum [...] feltétlenül szükséges, ez kétséget nem szenved. De jelen utazásom is ama véleményt erősíti meg bennem, hogy a múzeum felállítása sokkal előnyösebben volna eszközölhető, ha egyszerre nagyobb összeget fordíthatnánk vásárlásokra, s az összeget egy, legfőlegbb két szakember rendelkezésére adnám. Értelemmel és ügyességgel felhasználva sokkal jobb eredményt érnének el, mint kétszer annyit költve el apránként”.*⁴⁵

A kéziratos hagyaték

Szemere Attila ez idáig feltáratlan-feldolgozatlan kéziratos hagyatéka orientalisztikai szempontból érdekes és értékes anyagokat tartalmaz. Közreadatlan jegyzetei között olyan kéziratok rejlenek, melyek mindenképpen beírták volna szerzőjük nevét a hazai

40 A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1884. május 6-i 17298-as számú rendelete. IM Adattára, 401/1884.; lásd továbbá uo. 139/1888.

41 Vö. IM Adattára, 124/1902. és 40/1904.

42 Nagy-Kelet-Ázsia, 111.; és *Kőhalm J.: The first school of judo in Hungary. Távol-Kelet, 1937. 72.*; ill. *Zárándy A. Gáspár: Huba vére Szemere.* Hornyánszky, Bp., 1910. 119–120. l. (fotókkal). Szaszakinak könyve is jelent meg magyarul: *Sasaki Kichisaburo: Djudo.* (A japán dzsju-dzsicu tökéletesített módszere.) Ford.: *Speidl Zoltán.* Hornyánszky, Bp., 1907.

43 i. m. 77.

44 Vö. Magyar Hírlap, i. h.

45 HOM 73.50.42 jelzet alatti vegyes jegyzetek közötti levélfogalmazvány.

japanisták közé, ha azokat tovább tanulmányozza, elemzi, majd később megjelenteti. De Szemere úgy látszik, nem volt kutatói vénával megáldott tudós alkat. Noha a szorgalma még csak meglelt volna hozzá, hogy „*sinológga*” lehessen, a jegyzetei és fordításai legálabbis aprólékos, precíz és nagy kitartást igénylő munkabírásról tanúskodnak, de sajnos Szemere „*mindig csak a tervezettségig jutott el mindenben s a terv megvalósításának »favágó munkáját« egyik napról a másikra halasztgatta s végén egészen megfeledezett róla valami más terv miatt*”⁴⁶. A most elemzendő és közreadandó anyagok ugyanis szinte kivétel nélkül – ugyan igen gondos, de mégiscsak – jegyzetek, töredékek, ill. közvetítő nyelvekből készített fordítások.

Az anyagok, amelyekkel foglalkozott, ugyanakkor kétségkívül értékes darabjai a japán történettudománynak, eszme- és irodalomtörténetnek. (A tárgyválasztás persze elsősorban nem az ő érzékét dicséri, hiszen azon munkák köre, amelyekkel foglalkozhatott, eleve leszűkült a nyugati nyelveken elérhető forrásokra és szakirodalomra.) Érdekes ugyanakkor – s emiatt becses különösen a mai magyar japanológia számára ez a Szemere jokohamai jegyzeteit és kéziratos munkáit tartalmazó hagyaték –, hogy az általa vizsgált művek többségével azóta sem foglalkozott senki a magyar orientalisták közül. Amivel pedig mégis (pl. a *Csúsingurával*), azzal is csak majd jóval később. Ilyen ritkaság az általa lemásolni-magyarítani próbált *Taiszei bukan*: se Szemere előtt, se őutána nincs más nyoma a magyar szakirodalomban ennek a japán történelmi fogalomnak-műfajnak. A *Tósógúgojuikun*-nak is ez az egyetlen magyar fordítása, s emellett először ültetett át magyarra olyan közismert japán történeteket, mint *A 47 szamuráj története* és *a Momotaró*.

Tokugava Iyeyas végrendelete (Tósógúgojuikun) (HOM HTD 73.503.35) Szemere Attila japán feljegyzései és japán útinaplója. Japán szövegfordítás. 1 db., 88.

Az eredeti múzeumi címléírás: *Szemere Attila japán feljegyzései és japán útinaplója*, ill. a később helyesen *japán szövegfordítás*-ra javított meghatározás alapján nem lehetett sejteni, mit is rejt a fenti jelzet alatt található fekete füzet. Szabadfalvi is naplóként írja le: „*Múzeumunk birtokában van egy 1883. évvel jelzett ujjnyi vastag, fekete kézzel írott könyv, napló [...]. A könyv első harmada után magyar nyelvű tudnivalókat közöl a japán állami és közéletéről, összesen száz szakaszban 40 lapon.*”⁴⁷

Pedig ez a vastag fekete füzet többek között a hagyaték egyik legértékesebb anyagát tartalmazza. A „*japán állami és közéletéről*” szülő szöveg ugyanis, minden kétséget kizáróan a japán eszmetörténet egyik híres dokumentumának, a Tokugava Iejaszunak tulajdonított végrendeletnek, a *Tósógúgojuikun*-nak a magyar nyelvű fordítása.⁴⁸

A *Tósógúgojuikun*-t, a Tokugava Iejaszunak Tokugava Hidetadához intézett intelmeit tartalmazó emlékirat–végrendeletet későbbi hamisítványnak, Iejaszu intelmeinek mások által formába öntött változatának tartják, egyike a híres japán családi végrendeleteknek, *kakun*-oknak. A hagyomány szerint Genva 1. évében, 1615-ben Tokugava

46 Ezt Szemere hangoztatta magáról, vö. Pesti Napló, i. h.

47 Szabadfalvi: i. m. 392.

48 A kézirat magyar szövegének nem volt címe, és a kézzel írott könyvben nem állt másutt utalás sem arra, hogy ez fordítás, sem a fordítás forrásszövegére vonatkozóan. Japánul: Nihon kjóiku bunko: Kakunhen. Dóbunkan, Tókjó, 1910, pp. 252–342. A Tokugava Iyeyas végrendelete (követve a nyugati címváltozatokat) saját címadás, melynek alapja Szemerének egy későbbi cikkében található utalása volt. *Szemere Attila: Japán és művészete*, Pesti Hírlap, 1884. február 13., 1. rész, 14.: „Iyeyas, a Tokunaga[*sic!*]-családból eredő első shogun, Japán legnagyobb államférfia azt mondja politikai végrendeletében: »A felővezett kard a nemes ember élő lelke. A ki kard nélkül találatnék, szigoruan megbüntetendő.« Kard nélkül nem is láttak nemest soha”. A nevek Szemere más cikkeiben is: Tokugava, ill. Iyeyas.

Hidetada követe, Inoue Maszanari Szunpuba (a mai Sizuokába) küldetett Tokugava Iejaszuzhoz, majd több napig ott tartózkodott, és Iejaszutól az állam életére, a kormányzásra, a közigazgatásra vonatkozó alapos útmutatást, tanácsokat kapott. A követ hazatérően beszámolt erről, Macunaga Dószai pedig lejegyezte Iejaszu intelmeit. A történetnek valódisága persze kérdéses. Annyi bizonyos, hogy mint Tokugava Iejaszu végrendeletének, emlékiratának megfelelő, arra alkalmas szöveg, a mű az Edo-korban széles körben elterjedt volt. Minthogy szövege helyenként megegyezik más Iejaszu-művekkel, ezért egyes nézetek szerint Kaibara Ekken és más konfuciánus tudósok állították össze Iejaszu műveit alapul véve. Murdoch szerint is: „*the so-called »Legacy of Ieyasu«,... penned by some Chinese scholar years after Ieyasu had been gathered to his fathers*”.⁴⁹ A *Tósóúgojuikun* logikus szervezőelv nélkül elrendezett száz szakaszából 55 foglalkozik politikával és közigazgatással, 22 törvénykönyvi paragrafus, 16 (zömmel Konfúciuszról és Menciusztól származó) morális alaptételeket és maximákat, a fennmaradó 7 szakasz pedig Iejaszu életéből vett epizódokat tartalmaz.⁵⁰

Két nyugati nyelvű fordítása létezett akkortájt a *Tósóúgojuikun*-nak, Szemere Attila a mű angol fordításából, J. F. Lowder munkájából dolgozott.⁵¹ Fordítása erről több helyen is árulkodik, teljesen kizárni persze nem lehet, hogy a német kiadást is ismerte és felhasználta, erre utaló nyomot azonban a magyar fordításban nem találtunk. Amikor Szemere bizonytalan volt egy szó vagy kifejezés pontos fordításában, olyankor ezen kérdéses angol szavakat bennhagyta a magyar szövegben (pl. XIII. szakasz: *reflector*; XXIV. *tribut*; XLVI. *relation*). Több esetben pedig a magyar szövegben kereszttel megjelölt szóhoz a könyv bal lapján fűzött angol magyarázatot (pl. XXXVII. *girded sword*; XLVII. *heir apparent*; LII. *wolves of pretext*).⁵² S emellett, hogy a kérdéses angol szavak és kifejezések kivétel nélkül ugyanígy szerepelnek Lowder fordításában is, érdekes módon az angol kiadás jegyzeteinek nyoma is sokszor látszik a magyar fordításban. Vagy úgy, hogy a magyarázatot is belefordítja saját fordításába Szemere (pl. XXXII. *Mikado*; LXXIV. *Yoritomo*; LXXXVI. A. D. 1593; LXXXV. *Kinjo*), vagy pedig úgy, hogy csak megjelöli kereszttel azokat a szavakat, amelyekhez az angol kiadás esetében jegyzet tartozik, és ezeket a jegyzetet nem írja bele a fordításba, hanem a fűzet bal oldalára írja ki külön. Pár esetben ír saját magyarázatot egyes szavakhoz (pl. XXIX., XLV. szakasz jegyzetei).

A magyar fordítás szövege pár helyen homályos, ezt több esetben maga Szemere is jelzi zárójelekkel, kérdőjellel (XXII. *a közönyöst*; XXVII. *közönségest*; LV. *üzleti teendőt*; C. *példáit*), néhol pedig a bal oldalon fordításváltozatot ad meg (pl. XXXIII., LXIII. szakasz jegyzetei), két helyen elvétí a szakaszok számozását, másik két szakasz szövege pedig kimarad. A fenti kisebb pontatlanságoktól eltekintve a fordítás pontos, precíz (igaz, közvetítő nyelvből készített) munka. Tekintve, hogy Japánban készített feljegyzései között vélhetőleg ez a szövegfordítás az egyetlen befejezett, valóban saját szellemi terméke, teljességgel érthetetlen, hogy miért nem próbálta meg kiadatni hazatérte után.

49 Murdoch: A History of Japan. vol. III part 1, p. 111.

50 Grigsby felosztása, vö. W. E. Grigsby: The Legacy of Ieyasu. TASJ, III, Part I, 1875, pp.131–142.

51 Ennek kiadása: The Legacy of Ieyasu, (deified as Gongensama). A posthumous Manuscript in one hundred chapters. Translated from three collated copies of the original by John Frederic Lowder, Esq., Barrister-at-Law, Legal Adviser to the Board of Revenue and the Customs in Japan. Printed at the „Japan Daily Herald” Office, (Yokohama, Japan), s. d. [1874], pet. in-8, pp. 37., A német fordítás: P. Kempermann: Die Gesetze des Ieyasu. MOAG, I. Heft, 1873.

52 A fordítást a könyv páratlan lapjaira írta Szemere, a bal oldalon a magyarázatok és megjegyzések találhatók (kivéve a LXXXVI. és a LXXXVII. szakasz, melyek páros oldalon találhatók).

Héraldique des familles féodales du Japon – Bu-Kwan des daimyos. (HOM HTD 73.503.36).

A *bukan* egy sajátos történelmi műfaj, egyfajta japán nemesi zsebkönyv, magánkiadásban megjelenő regiszter volt a daimjókról, melyet könyvkereskedők állítottak össze az Edo-korszakban.⁵³ A *bukan* a következő adatokat tartalmazta: a daimjó nevét, birtokát, az éves becsült jövedelmét kokuban, kastélyát, hivatalát, nemesi rangját, származását, az örökösének nevét, Edóban tartózkodásának időszakát), címerét, a felvonulásokban használt lándzsáinak és zászlóinak rajzolatát, a daimjó Edó-beli rezidenciájának helyét stb. Később évenkénti kiadásokat jelentettek meg. Létezett a bakufu hivatalnokainak, ill. a hatamotóknak az adatait felsoroló *bukan* is, ezekben a hatamotók hűbérbirtokaikkal és hivatali rangjukkal együtt szerepeltek.

Az első ilyen nemesi regiszter a Kan'ei korszakban, 1636-ban Kamata Kannodzsó által összeállított *Csidaí fugenki* volt. A Szuharaja Motei által közreadott *Sótoku bukan* először 1716-ban (Sótoku 3. évében) jelent meg, majd egészen az Edo-korszak végéig évente. Kiotóban Izumodzszi Izumi no Dzsó *Taiszei bukan*-ját először a Gembun-érában (1736–1741) adta közre és később szintén évenként új kiadással jelent meg az Edo-korszak végéig. A daimjók és hatamotók változó helyzetéről információkat hordozó forrásokból a Hasimoto Hiroshi szerkesztette *Kaitei zóho daibukan* ad közre többet.⁵⁴ A *bukanok* adatai ugyanakkor fenntartással és kellő odafigyeléssel kezelendők (már a korabeli tudósok is megkérdőjelezték pontosságukat és hitelességüket), mivel csak nehezen követték az adatokban, a hivatali rangokban beálló változásokat, a kinevezések és elbocsátások szükséges regisztrálása, az adatok korrekciója az új kiadásokban nem mindig történt meg.

A Szemere Attila hagyatékában található *bukan*-jegyzetek a *Taiszei bukan* sorozatának egyik darabja alapján készültek, egy jegyzetlapon a *bukan* francia és japán címe is megtalálható a hagyatékban: (japánul kandzsival: Taiszei bukan) alatta *Dai Se Bu Kwan, Héraldique des familles féodales du Japon*.⁵⁵ Mai kétnyelvű szótárakban is a kézirat francia címében szereplő egyoldalú értelmezés szerepel: *bukan* „book of heraldry”⁵⁶, noha a kétségtelenül meglévő heraldikai forrás voltán túl ez a speciális japán történelmi műfaj a nyugati historiográfia rokon tudományterületei közül sokkal több hasonlóságot mutat az *archontológiával*, és genealógiai forrásértéke sem lebecsülendő.

Szemere kéziratos *bukan*-jegyzetei nagyjából franciául készültek, csak néhány oldalt írt magyarul (a III. család [Mito] 10. Tagjáig részletesen, onnantól kezdve csak táblázat formában sorolja föl az adatokat), s jegyzeteihez a saját *de genere Huba. British North Borneo, via Singapore* feliratú A/5-ös levélpapírját használta. A jegyzetekben CL szakaszban családok szerint csoportosítva a birodalom 262 daimjóját sorolja fel, megadva a tartományt, a kastély nevét és az éves jövedelmet kokuban. A *Bu-Kwan* beosztása: család és név/tartomány/jövedelem kokuban/ (a francia nyelvűben továbbá: lakik Yedotól/a sógun palotájától). A francia változat részletesebb, levegősebb, néhol külön történelmi magyarázatokat tartalmaz (pl. VII. 25–26-hoz).

Illusztrációként álljon itt a francia nyelvű *bukan* első tétele:

53 A kan jelentése tükör, minta, példa; *bukan*: „a buke, a harcosok tükre”.

54 Meicsókankókai, Tókjó, 1935–36.

55 HOM HTD 74.678.1

56 The New Nelson Japanese–English Character Dictionary. Based on the Classic Edition by Andrew N. Nelson. Completely revised by John H. Haig. Tuttle, Tokyo, 1997., ill. *Masuda Koh* (ed.): Kenkyusha's New Japanese–English Dictionary. Kenkyusha, Tokyo, 1974.

I. 1. Owari (Owari Chunagon Yoshi Tami)

Province: Owari. Château: Nagoya

Demeuré à 29 cho du palais du Shogun

Revenue 619.500 kokus de riz. De Yedo 86 ri 21 cho

Donne au Shogun: Au jour de l'an un daisho (tachi=daisho de général), une couverture de cheval brodé en or, badai, le 3-ème jour du premier mois un sakadai (support de tasses de saké) en lacque rouge, un tonneau de saké. Au 3-ème mois un tonneau de saké 4-ème mois du poisson masu 6-ème mois le gâteau korimochi, 7-ème mois des poissons kobans 9 et 10-ème mois, 3 fois en deux mois le fruit kaki s'il est en Octobre à Tokiyo (Yeddo) il donne du thé, du poisson tai, des fruits et un tonneau de saké, en hiver des légumes daikon (betterades) et konowata (herbes de mer) au 12-ème mois du poisson tai, du poisson uruka du kasu (ce qui reste du riz après la fabrication) du sake, du poisson ayu, du kakigan (canard sauvage) du tsuru (grue) du shiwo (sel) et encore quelque chose non déterminé

Le shogun lui donne 3 taka (faucons de chasse) 3 chevaux et le congé au 3-ème mois.

1. ábra: A francia nyelvű bukan első tétele (HOM HTD 73.503.36)

Ugyanez a részlet a bukan magyar változatából: „Ad a shogunnak: Ujév napján egy tachi-t (tábornoki daishio=kardpár), kinbadai-t (egy ló ára aranyban). Az első hónap harmadik napján egy sakadait (saki csészés tálca) vörös lakkból; a 3^{ik} hónapban egy hordó saki[sic!]-t; a 4^{ik} hónapban masu-halat; a 6^{ik} hónapban korimochi-süteményt a 7-ik hónapban koban-halakat a 9-ik és 10-ik hónap folyamán háromszor kaki-gyümölcsöt, ha a 10-ik hónapban Yeddoban [sic!] van ad theát, tai-halat, gyümölcsöket és egy hordó saki-t. Télen daikon-zöldséget (répa-faj) és konowata-t (ehető tengeri fű); a 12-ik hónapban tai-halat, uruka-halat és kasu-t (rizs-maláta), ayu-halat, kakigan-t (vadkacsa) tsuru-t (gém) shiwo-t (só) s még valami tetszésére bízott dolgot. A shoguntól kap 3 taka-t (súlyom) 3, lovat és távozási engedélyt a 3-ik hónapban.”

Japán betűs nyomtatott könyv rizspapíron (: Famille Assikaga kitsukana Sama no Kami :) é. n. 1 db. 226 lap 11,5 *16 cm (HOM HTD 53.3967.1)

Szerencsés módon a hagyatékban a forrásul használt Taiszei bukan eredeti példánya is megtalálható, amit magával hozott Japánból. Az eredeti múzeumi címleírás (Famille Assikaga...) a bukan utolsó lapján található kézzel írott francia nyelvű bejegyzésből származik, ezt vélték tévesen a – nyugati felfogás szerint – hátulról kezdődő könyv címének. A könyv kötése foszlott, lapjai néhol szünették. A könyvben kétféle kézírással találhatók bejegyzések, magyarázatok, ezek közül 13 Szemerétől és 133 egy másik kéztől származik. Ezen utóbbi bejegyzések alapján készíthette Szemere a kivonatos magyar és francia nyelvű kivonatos bukan-iratokat.

Ez az idegen kézírás azonos azzal, amelyik a vegyes jegyzetek között található egyik levélen szerepel.⁵⁷ Ennek két oldalán Tokagava Ieharu és Ienari neve áll kandzsival, ill. japán szöszedet ugyanazzal az idegen kézírással, amely a bukan-ban is előfordult, míg a jegyzetlap másik oldalán Szemere franciául tesz fel írásban kérdéseket a japán történelemről (pl. „Branche cadette de daimio/Comment s'établit-elle? De qui descendent les Taira? Quel est le rapport entre les Minam[oto]. et Taira et entre les Fujiwara et Tachbana? Est ce que les daimios peuvent se faire la guerre entre eux Quel sont les condition. Quel conditions pent imposer le vainqueur aux vaineu? Quelques désignation des employés et serviteurs d'un daimio. (lacque, armura, sabrés)”. Szemere néhány kérdése mellett a másik kéztől származó válasz ill. magyarázat áll (pl. „Karo-

tchouro-yonin”). Tehát Szemere Attilát történelmi tárgyú japáni jegyzeteinek elkészítésében egy a japán nyelvben és történelemben egyaránt jártas személy segítette, akivel Szemere franciául érintkezett. A *bukan*-ban szereplő bejegyzéseknél csak a daimjó nevét és az éves jövedelmét jegyezte be segítőtje a megfelelő oldalakra, így nyilvánvalóan a jegyzetekben végül szereplő többi adat értelmezésében is segített Szemerének. A hagyatékban még további két eredeti japán könyv található, egy kézi festésű képeskönyv (HOM 53.3968.1) és egy illusztrált fametszetes könyv (HOM 53.251.12).

*Chronologie Japonaise. (HOM HTD 73.503.43) Szemere Attila japán nyelvtanulási füzetek (japán történelem – uralkodók kronológiája), 1 db., 136. l. 30x20 cm-es keményfedelű vonalas könyv, kézzel írott. Belső borítóján: Chronologie Japonaise (japánul is). A de Szemere. Yokohama, 1880. 16énne annés de Meiji.*⁵⁸

Illusztrációként álljen itt a kronológia utolsó tíz éve:

Nom de l'ère	Ère de Djimmon	Ère Chrétienne	Nom de l'Empereur	Évènements remarquables
Meidji	2528.	1868.	Empereur actuel ("Mutsu-hito" mais il aura un autre nom après sa mort.	L'Empereur monta sur le trône le 8 ^e mois. L'armée de l'Est fit des troubles à Kioto et L'Empereur se rendit à Tokio le 11 ^e mois.
2-	2529.	1869.	" " "	Tous les princes rendirent à l'Empereur leurs territoires. Les deux provinces de Mutsu et de Dewa furent divisés en sept.
3.	2530.	1870.	" " "	On abolit la dénomination de Eta (Gens de la plus basse classe qui étaient considérés comme s'ils n'étaient pas des hommes). Les bonzes furent autorisés de se marier.
4.	2531.	1871.	" " "	On abolit les <u>han</u> et les remplaça par des <u>ken</u> . Le Yen eut cours. On permit au Kwazoku et au Heimins de s'entremarier.
5.	2532.	1872.	" " "	On créa les titres de propriété dans toutes les provinces. On commença à se servir du calendrier solaire.
6.	2533.	1873.	" " "	Le 5 ^e mois le château à Tokio fut incendié. On construisit le chemin de fer de Hiogo à Osaka.
7.	2534.	1874.	" " "	Le 5 ^e mois on fit l'expédition à l'île Formose. Le 11 ^e mois le Gouvernement chinois paya une indemnité et demanda la paix.
8.	2535.	1875.	" " "	Le 6 ^e mois le Sénat (Genro-in) et la cour de Cassation (Tai-shin-in) furent établis. Il y eut la conférence des officiers des autorités locales.
9.	2536.	1876.	" " "	Le 7 ^e mois l'Empereur voyagea dans les provinces du Hokkai-do. Le 10 ^e mois les Shidzoku de Kunamoto et de Yamaguchi se révoltèrent.
10.	2537.	1877.	" " "	Le 2 ^e mois l'Empereur visita la tombe de Djimmon Tenno à Unebi-yama (province de Yamamoto)

2. ábra: Részlet a kronológiából, az utolsó tíz év (HOM HTD 73.503.43)

58 A könyv címlapján valószínűleg téves a dátum, és érdekes módon a keresztény időszámítás szerinti rész a hibás: Meidzsi 16. éve ugyanis nem 1880, mint ez a kronológia címlapján is szerepel, hanem 1883, amikor honfitársunk ténylegesen Jokohamában tartózkodott.

A könyv egy 140 lapos japán történelmi kronológiát, táblázat formájában (Taika 1. (645)-től Meidzsi 10. (1877)-ig, minden évnél csak 1–2 rövid mondat, megjegyzések, ill. fontosabb események szerepelnek), ill. a kronológia után több oldalon egyéb vegyes történelmi táblázatok következnek, melyek a sógunok nevét, ill. a japán uralkodói éralnevezések írásjegyeinek jelentését. *nom des shoguns / année de l... mort: Maison de Minamoto, Maison de Fujiwara, Fils d'Empereur: nom des époques (éres).*

Rejtély, hogy milyen forrásokat használt ennek a hatalmas terjedelmű történelmi kéziratnak az elkészítésekor Szemere Attila. Nyugati nyelvű munka kettő volt, amit használhatott – Satow, Ernest Mason (Comp.): *Japanese Chronological Tables*. Yedo, 1874, printed for private distribution. Table I–X.; ill. Bramsen, W: *Japanese Chronological Tables. Showing the date, according to the Julian or Gregorian Calendar, of the first day of each Japanese month From Tai-kwa 1st year to Mei-ji 6th year (645 A. D. to 1873 A.. D.)*. The Asiatic Society of Japan, Tokyo, 1880.) –, ezek itthon nem érhetőek el, így nem tudtam összevetni a három művet. Persze a bukan ismertetében (sőt, Szemere egyik francia nyelvű japán mesefordítása is bizonyítottan japánból készült) az sem biztos, hogy szüksége volt valamilyen közvetítő nyelvű segédanyagra, elképzelhető, hogy ez a könyv is az ismeretlen segítő közreműködésével készült. Szemere Attilának sem a megfelelő történettudományi, sem a szükséges orientalisztikai felkészültsége nem volt meg ahhoz, hogy önállóan összeállítson egy ekkora művet.

Grammaire Japonaise. (HOM HTD 73.503.35) 8,5x13 cm-es keményfedelű vonalas füzet. A belső borítón: de genere Huba feliratú címer, kandzsival írott szemere feliratú pecsét, Grammaire Japonaise (japánul: Nihon Bumpóso), A. de Szemere (japánul is), Yokohama, 1883.

Úgy tűnik, hogy Szemere Attila rövid japáni tartózkodása idején igen sokoldalú és átfogó tanulmányokat igyekezett folytatni. A történelmi tárgyú feljegyzések mellett a hagyatékban több helyütt is találhatók nyelvtani jegyzetek, ill. szöszedeteket és példamondatokat tartalmazó ívek. Talán e nyelvtani jegyzetek összefoglalásaként kezdte el írni fenti japán nyelvtanát Szemere. Meglehet ugyanakkor, hogy a *Grammaire Japonaise*-ben csupán saját japán nyelvtanulásának jegyzeteit rögzítette.

Ezek a jegyzetek ugyanabban a füzetben található, amelynek végén a *Tósógúgojuikun* magyar fordítása. A *Grammaire Japonaise* inkább leckékből álló nyelvkönyv, mintsem alapos és összefoglaló japán nyelvtan. Fejezetekre oszlik, és ezen fejezetek tagolása is a nyelvkönyvekére emlékeztet: minden fejezet egy-egy igét tárgyal, először annak különféle idejű-módú alakjait (*present, imparfait, passe, future, futur conditionnel, impératif*) adja meg, majd példamondatokat (*examples*) közöl az adott igével. A megjegyzések (*observations*) után tematikus szöszedet, néha társalgási rész zárja a fejezetet. A nyelvkönyv franciául íródott, a magyarázatok és a szavak jelentései franciául vannak, elvértve azonban magyar megfelelőt is ad.

Nézzük az első leckét:

Avoir=motsu	
<u>Présent</u>	
J'ai	= Vatakushiga motsu
Tu as	= Nandsiga motsu
Il a	= Karenga motsu
Nous avons	= Varevarega v vatakushiraga motsu
Vous avez (Par politesse à <u>une</u> personne)	Anataga motsu
Vous avez = (Parlait à plusieurs personnes)	Nandsirga motsu
Ils ont	=Karenga motsu
<u>Imparfait</u>	
J'avais	=Vatakushi motta-risi etc. etc
<u>Passé</u>	
J'ai eu	= Vatakushi ga motta etc. etc
<u>Future</u>	
J'aurai	=Vatakushiga motta-daro etc.
<u>Futur conditionnel</u>	
J' aurais	= Vatakushiga motta-demoaro.
<u>Impératif</u>	
Ais	= Motte
Ayons	= Motte - ge
Ayez	= Motte ge

3. ábra: A Grammaire Japonaise első leckéje (HOM HTD 73.503.35)

A korabeli francia nyelvű japán nyelvtankönyvekkel és nyelvkönyvekkel összevetve Szemere munkáját nem találtam olyan egyezést, amely alapján elmondható lenne valamely már meglévő műről, hogy azt másolta le, vagy azt felhasználta volna.⁵⁹ Annyi különbség az említett munkákból kiderült, hogy az igeidőket és -módokat nincs két nyelvtan, amelyek ugyanúgy tüntetné fel (és ugyanannyit), ez alól Szemere könyve sem kivétel, de maga ez a különbség nem bizonyít semmit.

Examples	
J'ai la pipe=	Vatakushiga kiseru o motsu
Tu as la maison =	Nandsiga iye o motsu
J'ai eu l'assiette =	Vatakushiga sara o motta
Vous avez eu le tableau =	Anataga gaku o motta
Ils auront du riz =	Kareraga come o motta-daro
Vous auriez du pain =	Anataga pan o motta-demoaro
Observations.	
1° Les mots écrits comme "vatakushiga" se prononcent à peu près comme "vatakchinga" c'est à dire on ne prononce pas la lettre "u" de l'écriture latine et on intercale une "n" entre le "g" de la fin et la voyelle précédente. p. e. "anatanga" "varevarenga" etc.	
2° La syllabe "ga" représente le rapport entre le verbe et le sujet. C'est comme si on dirait en français "Je l'ai la pipe"	
3° L'imparfait "motta-risi" n'est jamais employé en bon Japonais. Il n'existe que depuis les étrangers ont voulu avoir à tout prix un imparfait.	
4° Le futur conditionnel "motta demoaro" est employé très rarement.	
5° L'impératif ne peut jamais être employé sans un sujet.	
6° La syllabe „o" signifie toujours qu'on parle d'une certaine chose et non du sujet en général. C'est exactement comme dans la langue hongroise le participe "a" p. e. "Kié a ház?"	

4. ábra: A Grammaire Japonaise első leckéje (HOM HTD73.503.35)

⁵⁹ Balet: Grammaire Japonaise de la langue parlée. Quatrième édition, Paris, 1925.; Rodriguez, le P.: Éléments de la grammaire japonaise. Paris, 1825; Rosny, Léon de: Introduction à l'étude de la langue japonaise. Paris, 1856.; Rosny, Léon de: Grammaire Japonaise. Deuxième édition, Paris, 1865.

A példamondatoknál furcsa, hogy a francia mondatok mindegyikében határozott névelőt használ, ezt a japán mondat nem indokolná. A magyar nyelvben több hanghoz szokva a japán ga-sornak az eltérő szó belseji ejtését sajátos módon egy *n* betűvel jelöli (pl. *karenga*), ily módon rögzíti azt, hogy a szó eleji és a szó belseji ejtés különbözik egymástól. Hibás ugyanakkor többek között az a megfigyelés, hogy az *o* szótagnak bármi köze lenne ahhoz, hogy egy bizonyos dologról beszélünk, és nem a tárgyról általában (s így értelmetlen persze a magyar példamondat szerepeltetése is). Mint látható, Szemerének a franciasága sem tiszta mindenütt (ez a mesefordításoknál is megfigyelhető), és a japán szöveget is tévesen értelmezi időnként.

A 47 szamuráj. (HOM HTD 73,503,47 jelzetű, innen 73.503.36-ba áthelyezve). 8 oldal, két tv magyar nyelvű kéziratos szöveg, cím nélkül.

Az uruk halálát megbosszuló róninok története a leghíresebb szamurajtörténet. Japánban két klasszikus irodalmi feldolgozása született: az egyik Csikamacu Monzaemonnak, a legnagyobb japán drámaíróknak 1706-ban, három évvel a történet után írott kabuki darabja, míg a másik a téma minden későbbi feldolgozásának és változatának alapjául szolgáló mű, a Takeda Izumo (1691–1756) és két társa által (Mijosi Sóraku–Namiki Szenrjú (Namiki Szószuke-ként is ismert)) 1748-ban írott kabuki-darab, a *Kanadehon Csúsingura* ('Hűség kincsestára').

A történet első magyar változata vélhetőleg a Szemere készítette kivonatos fordítás. (Később magyar színmű is készült a *Csúsingurá*-ból: Kállay Miklós *A roninok kincse* című darabja az 1936–37-es évadban nagy sikerrel, hatvanhétszer szerepelt a Nemzeti Színház műsorán.⁶⁰ A Takeda Izumo-féle művet pedig később Kazimir Károly rendezte meg a Körszínházban, 1972-ben).⁶¹

A hagyatékban található kézirat elemzésekor elsődleges feladat azon kiadványok meghatározása volt, amik alapjául szolgálhattak a jegyzetek készítésekor. Ez sikerült a jelen anyag esetében is, de itt a forrásszöveg azonosítása korántsem volt olyan egyértelmű, mint a *Tósógugojuikun* esetében. 1883-ig, Szemere japáni tartózkodásáig ugyanis a 47 szamuráj története legalább három nyugati nyelven (németül, angolul és franciául), minimum hat különböző fordításnak több mint tíz kiadásában látott napvilágot. Szemere fordítása a Mitford-féle antológiában található *The Forty-seven Rônins* szövegével mutat szembetűnő egyezéseket.⁶² A fordítás az eredeti szövegnek csak azon szakaszait tartalmazza pontosan, amelyek az angolban idézőjelek között álltak, a történet többi részéről csak kivonatos jegyzeteket készített Szemere. (Ez arra enged következtetni, hogy a jegyzeteket akár saját mű megírásához is készíthette). A magyar szöveg vázlatos, sok tömondat, helyenként beszúrások (pl. *Kotsuke sehol*), s utólagos tartalmi-stilisztikai változtatások (pl. *Hűtelen dög*, korábbi áthúzott változat: *Hitetlen dög*; ill. *Nem képzelte hogy belesik a csapdába*, eredetileg *Nem törődött vele*) található benne. Furcsa továbbá, hogy egy helyütt a "japán történetíróra" hivatkozik: „A japán történetíró megjegyzi, hogy ebből is látszik miszerint a róninok egy percre sem feledkeztek meg arról a köteles tiszteletről melylyel Kotsuke magas rangja iránt tartoztak”.

60 OSzK Színháztörténeti tára: N. Sz. R. 146/1–7, ill. MM 349, MM 4255.; ill. Kállay Miklós: Előhang „A roninok kincséhez”. Távol-Kelet, 1936. 190–191.

61 Takeda Izumo–Mijosi Sóraku–Namiki Szenrjú: Csúsingura. A hűséges szolgák kincsestára, avagy a Róninok hűsége. OSzK Színháztörténeti tára: MM 14.631. ill. Jánosy István (ford.): Csúsingura..., Bosszú és emberség. Magvető, Bp., 1975. 219–395.

62 A. B. Mitford: Tales of Old Japan. London, 1871.; Tokyo, 1883.

Japán mesék (HOM HTD 73.503.47)

A fenti jelzeten két japán mesének – a *Momotaró*-nak (Szemerénél: *Histoire de la vie de Momo-taro*), és a *Siroisibanasi*-nak (a fordítás címe: *Shiroishi banashi musume no ada uchi*) – a kéziratos francia nyelvű fordítása található. A *Momotaró* a legismertebb japán mese, minden japán meseantológia ezzel a mesével kezdődik (még magyarul is több mint féltucat különböző fordítása létezik). A legkorábbi francia nyelvű kiadása a *Momotaró*-nak 1885-ben jelent meg (Dautremer, J.: *Momotaro*. Tokyo, 1885.), lehetséges tehát, hogy Szemere kézirata az első francia változat. A *Momotarón* és a *Siroisibanasi*-n (teljes címén: *Ane va Mijagino, imóto va Sinobu – Siroisibanasi itakobusi*) kívül Szemerének egy harmadik mesefeldolgozása is született a majom és a rák ismert meséjéből, mely meg is jelent Az Én Újságom című gyermeklapban.⁶³

Japán útirajzok I–II. (HOM HTD 73.503.47) vegyes jegyzetek (áthelyezve 73.503.36 alá)

I. „Bevezetés. Mielőtt utam leírásához fognék, azt hiszem, helyesen cselekszem, ha röviden leírom Japán éghajlati stb. viszonyait.” – kezdetű kéziratos töredék, 3 nagyalakú kézirataldal.

II. „Az ország faunája a florához hasonlítva meglehetősen szegény...” – kezdetű töredék, az előzőtől eltérő méretű, de szintén nagyalakú kéziratpapíron. Megvan belőle az 5–9. számozott oldal, kézzel írott.

A hagyatéknak ez a töredéke a tervezett és már említett nagyobb lélegzetű, Japánról szóló munka elkészült oldalait tartalmazza. Az első töredékben Japán földrajzát és éghajlatát jellemzi Szemere. A másodikban először az ország állatvilágát mutatja be, majd leírja megérkezését Jokohamába. Érdekes, amit Podhorszky Lajosról és munkásságáról ír⁶⁴; Podhorszky kapcsán Hunfalvy és Vámbéry nevét is említi. Maga Szemere nem foglal állást sem Podhorszky távol-keleti nyelvokonságot hirdető nézetei mellett, sem azok ellen: „bizonyítani nem engem illet”. Megemlíti találkozását Mr. Mac Leoddal, aki „műkereskedő Yokohamában”, ez a találkozás azon ritka mozzanatok egyike, ami japáni tartózkodásából ismertté válik előttünk. A japánok eredetével kapcsolatos főbb nézetek ismertetésekor azt írja: „Sokkal kevesebb időt töltöttem e szép országban semhogy magam határozott véleményt alkothattam volna magamnak e felől... Kiket tán érdekelne a dolog, bő anyagot fognak találni a »Transactions of the Asiatic Society of Japan« ... Aston „Study of the Japanese and Korean Languages” ... című könyvekben és folyóiratokban”. Azt mutatják azok a szerzők is, akiket másutt említ az útirajzokban

63 Szemere Attila: A majom és a rák háborúja. Az Én Újságom, 1892. 48. sz., 350. Ez a mese is egy ismert japán gyermektörténet, szintén több magyar fordításban is megjelent később, nem tudni, hogy a történetet magyarul elsőként közreadó Szemere miért kínaiként közli a mesét.

64 Kitűnő nyelvész, az MTA levelező tagja (1812–1891), több mint húsz nyelven tudott (köztük japánul és kínaiul is). 1841-től a szabadságharcig nevelője volt Széchenyi István gyermekeinek, így az első magyar tudományos kelet-ázsiai expedíciót (1877–80) vezető Széchenyi Bélának is. Szemere Attila Podhorszkyt és nézeteit apja révén ismerhette meg, aki emigrációja alatt találkozhatott Podhorszkyval, amikor az a Bibliothèque National kelet-ázsiai gyűjteményét tanulmányozta (majd később a könyvtár megbízásából rendszerezte). Podhorszky és Szemere Bertalan ismeretségéről utóbbinak egy levele tanúskodik: „E kérdés ránk nézve nemzeti dicsőség kérdése, mint az a Podhorski [sic!] terve is, mit kegyeddel ime közlök. [...] kétféle terve van, egy missziót kapni keletre, vagy a bibliai társaságnál dolgozni, például a bibliai tibeti nyelvre nincs lefordítva. A mit Kőrösi be nem végzett, azt ő mint egy magyar utóda bevégezné. Tegyen lépéseket az illető helyeken és személyeknél...” Szemere Bertalan Rónay Jácintához, VIII. levél, Páris, június 27-én, 1855.; Szemere Bertalan levelei 1849–1862. *Ráth Mór*, Bp., 1873., 81–83.; *Podhorszky művei*: Összehasonlító magyar és keletázsiai kis szótár (1858), *Etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache, genetisch mit chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt* (Párizs, 1876; Bécs, 1877).

(Kaempfer, Satow, Hepburn), hogy Jokohamában hozzájutott a korabeli angol nyelvű szakirodalomhoz, az említett szerzők mind a japanológia nagy nevei közé tartoznak.

Ezek a kéziratoldalak már itthon készültek. A hagyatékban található jegyzetek és az elkészült részek egy átfogó, alapos munkát sejtetnek, a nagy könyvet, amit tervezett írni élményeiről, ám ez a mű végül nem íródott meg, kárára a korai magyar Japán-kutatásnak. Olvasmányos Japán-könyv lehetett volna, ha nem is az első ilyen önálló magyar munka.⁶⁵

Japán–Törökország. (HOM HTD 73.503.42) Szemere Attila feljegyzései. Japánra és Törökországra vonatkozó adatok / kézirat, 1884.

A múzeumi hagyatékban a *Japán–Törökország* címet kapta az egylapos töredék, feltehetőleg tévesen, hiszen maga a kézirat – egy könyv előszavának vázlat töredéke – kizárólag török témájú, japán vonatkozásról nem is történik említés benne. Ugyanezen jelzet alatt található a korábban már idézett levél fogalmazvány töredéke is.

Khina története – tartalomjegyzék (HOM HTD 73.503.37); Khina történeti leírásának első fejezetei (HOM HTD 73.503.38), kézirat, 15.

A fenti jelzet alatt két kézirat található: egy a kínai történelemről szóló mű tartalomjegyzéke, és ugyanennek a műnek az első néhány oldala. Elgondolkodtató, hogy az elkészült nyolc és fél oldal pontosan követi az egyébként igen részletes tartalomjegyzék pontos oldalszámbeosztását. (I. Fejezet 1–48, II. 49–141, III. 142–184., IV. 185–257.). Ennek a magyarázata esetleg az lehet, hogy Szemere már egy kész könyvet, ill. először tartalomjegyzékét másolta le, követni szándékozván annak beosztását. „Vagy csak megtervezte volna a pontos lapszámot?” – kérdezi Szabadfalvi⁶⁶, az eljárás mindenképpen szokatlan, és csupán a hagyaték anyagai alapján a tartalomjegyzék lapszámainak értelme nem is deríthető ki. Az elkészült lapokból kiténik azonban az is, hogy bár hivatkozik más szerzőkre (McCullogh, Malte-Bran) és idéz is tőlük (Visdelou), a szöveg Szemere fogalmazványa, nem fordítás. „Szemere Attila ha végigírja jól kigondolt könyvét, és publikált formában a magyar olvasóközönség számára hozzáférhetővé tudja tenni, akkor őt nyilvánítják az első, magyar nyelvű Kína történet szerzőjének.” – írta Rémiás⁶⁷.

Vegyes jegyzetek (HOM HTD 73.503.36)

Fenti jelzet alatt még egyéb, vegyes töredékes anyagok is találhatóak a hagyatékban. Az egyik kéziratot levélpapíron Szemere Attila a nevét gyakorolja kandzsikkal leírni, s először magyar, majd francia magyarázatot fűz hozzá: „*se = világ, me = világos, re = udvariasság*”, ill. „*monde, cl, pol.*”.

Több oldalon pedig egyes fegyvereken és lakktárgyakon olvasható kandzsival írt feliratok írásjegyeit magyarázza külön-külön, és franciául röviden leírja az adott tárgyat: „*Bi Shu naga Fuge suke sade. Paire de daisho. Célébre fouireur. Shibaya=h.*” Leír egy olyan kardot is, amelynek pengéjén Fudó-ábrázolás található (csakúgy, mint az egyik

65 Vö. Bernáth Géza: Keletázsiai utazás. Athaeneum, Pest, 1873.; Vértesi Arnold: A fölkelő nap országa. Regényes utazás Japánban. Franklin, Bp., 1878.; Lázár Gyula: Khina és Japán. Társadalmi és művelődési rajz. Franklin, Bp. 1880.;

66 Szabadfalvi József: i. m. 393.

67 Rémiás Tibor: Egy elkezdett „Kína történet” kézírata. HOM Közl. 25. (1987–88), 120–122. Feltehetően téved ugyanakkor Rémiás, amikor úgy véli, hogy Szemere Attila beszélt „az egzotikus – japán és kínai – nyelveken”. Japán nyelvtani jegyzeteiből ítélve ugyanis Szemere japán nyelvtudása minimális, kezdő szintű volt (a japán anyagok egy részének elkészítéséhez is – a hagyatékban található jegyzetek szerint – franciául kért és kapott ismeretlen segítőtől magyarázatokat). Állítólagos kínai nyelvtudására pedig sehol sem történik utalás.

miskolci katana pengéjén, lehet, hogy azokat a tárgyakat írta le, amiket összevásárolt kint?); *Sabré. Fourreau lacque noir. Sans mauche, Deux trou sur le soie sur la lacue dieu Fudo (protector des enfants). Autre coté son sabre et un toit de pagode. Date 2-ème année de Ten-wa 2 ème mois= 1682 ère chrétienne. La petit=C.*

Végül japáni tartózkodásának egyik nyomaként az egyik nyelvtani jegyzetlap hátán megtalálható Szemere Attila jokohamai címe is :

*(jokohamaszan 2 hjaku go dzsú han
sidzoku (katakanával:) szu dzame-re. accsiira-
(kandzsival). szemere)*

Felolvasások, előadások, újságcikkek

Szemere Attilát a korabeli sajtó a keleti művészetek jó szakismerőjének tartotta – írta Szabadfalvi József, a Vasárnapi Újság szerint pedig „*a keleti művészetek dolgában egyike volt a legjobban tájékozott műértőknek*”. Előadásaiból és cikkeiből is látni azt, hogy jó érzékkel próbált képet nyújtani a japán birodalomról és annak művészetéről. Ismereteit könyvben nem kamatoztatta, újságcikkei közül viszont a japán–magyar bibliográfiák (*Japánra vonatkozó, magyar nyelven megjelent művek bibliográfiája*, ill. Lévai, Harangi, i. m.) nem említenek egyet sem.⁶⁸ Ezért az alábbiakban japán és kínai tárgyú előadásainak és újságcikkeinek jegyzékét adjuk:

*Japán és művészete.*⁶⁹ (1884, tárcaként megjelent a Pesti Hírlapban (1884. 42. sz. (február 12.), 9–12. l. és 43. sz. (február 13.) 13–15. l.);

A holt vőlegény. A Hét, 1890. 4. sz. 54–56. l. és 5. sz. 74–76. l.;

A mikádó. Vasárnapi Újság, 1891. 23. sz., 367–370. l.;

Az Asakusa-templom Tokióban. Vasárnapi Újság, 1891. 23. sz., 370. l.;

A majom és a rák háborúja. Az Én Újságom, 1892. 48. sz., 350. l.;

A monarchia Khinában. Budapesti Napló, 1899. április 21.; *Austria–Hungary and China.* (From our own correspondent. Vienna, April 23.) The Times, 1899. April 24.; Az írásban Szemere egy kínai settlement létesítését javasolja, gazdasági megfontolásokból: „*A konc olyan nagy, hogy jut belőle mindenkinek, még annak is, aki legkevésbé tart rá igényt.*” Ismerteti a már létező nyugati foglaltsokat és bérszerződéseket. Elképzelése nem eredeti, csupán egy az akkori ötletek közül, ugyanakkor egy osztrák–magyar settlement esetleges megszerzését reálisan értékeli: „*...A területfoglalás célja, alapjában véve, egyelőre csak ugyanez lehet – a tekintély emelése, a nagyhatalmi állás manifesztációja és kis részben a Kelet-Ázsiába diszlokált hajóhadnak állandó menhely és szénállomás létesítése.*” A Szemere által is remélt haszon – „*Minden áldozatnak busásan meg kell térülnie az elérendő anyagi eredményekből.*” – persze elmaradt, az ilyen elképzelésektől merőben másképp alakult a Monarchia által „elfoglalt” tiencsini settlement sorsa.⁷⁰

A japán művészet. (Úti jegyzetek). Képes Családi Lapok, 1904. 18. sz., 320–321. l.

Japán művészete. Az Iparművészeti Múzeum ismeretterjesztő előadása 1904. március 18-án.

⁶⁸ Harangi László (comp.): Nihon kankei hangarigo bunken. In: Nihon to tóó sokoku no bunka kórjú ni kanszuru kiszokuteki kenkjú. Nihon tóó kankei kenkjúkai, Tokió, 1982., pp. 376–417.; Lévai Gábor (összeáll.): Japán magyar könyvészete. Keletázsiai dolgozatok 1., Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Keletázsiai Intézete, Bp., 1943.

⁶⁹ Egy a Lipótvárosban (Kör v. Kaszinó) tartott előadás szövege. gépirat, 6 l., Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Könyvtára, Fű. 381(912).

⁷⁰ Lásd Józsa Sándor: Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia. Akadémiai, Bp., 1966.

Japán. Három felvonásban 160 színesen vetített képpel 18 mozgóképpel. Írta: Szemere Attila. I. rész: Japán múltja. II. rész: Japán természeti csodái. III. rész: A modern Japán. Uránia Tudományos Színház, bemutató: 1904. április 23-án.⁷¹ Feltehetőleg ennek az ismeretterjesztő, fényképekkel és mozgóképekkel illusztrált felolvasásnak a szövege volt Szemere Attila Japánról közreadott legnagyobb terjedelmű munkája. Maga a felolvasás szövege azonban nem maradt fenn – nem jelent meg a felolvasások szövegeit közreadó Uránia Kiskönyvtár sorozatban, és közgyűjteményekben sincs nyoma. (Az Uránia Tudományos Színház más japán témájú darabokat is bemutatott: ilyen volt Hopp Ferenc darabja, A Föld körül Szibérián át, és Strausz Adolf⁷² műve, Az orosz–japán háború, melyet nagy sikerrel, több mint kétszáz alkalommal játszottak. Minden bizonnyal az Urániában, ezen darabok illusztrációjaként vetítettek hazánkban elsőként mozgóképet Japánról.)

Szemere Attila japán és kínai tárgyú munkái

Szemere Attila színes hírlapi írásai a Japánról és Kínáról szóló ismeretterjesztés érdekes, de korántsem egyedülálló darabjai. Ami például más Japánnal foglalkozó hírlapíróktól (így a Vasárnapi Újságban publikáló Sámi Lajostól és a Fővárosi Lapok számára 1876–77-ben Japánból tárcákat író Cziriák Károlytól – akiket pedig szerepeltetnek a magyar–japán bibliográfiák) Szemerét megkülönbözteti, az az igazából csak a jelen tanulmányban feltárt, ill. tételenként beazonosított és meghatározott, ezáltal értékelhetővé vált japáni kéziratos hagyaték, a tudományos jegyzetek és feljegyzések. Igazi orientalistikai munkásságról mégsem beszélhetünk csupán ezeknek a kéziratos anyagoknak okán, tekintve, hogy – jelenlegi ismereteink szerint – ezek közül hazatérte után nem adott közre semmit sem.

Leveleiből pedig úgy tűnik, a nagy útnak már eleve esetleges későbbi tudományos tervekkel vágott neki: „...foglalkoznánk mindennel. Keresztül-kasul járni egész Ázsiát látni miindent s aztán alkotni egy olyan roppant művet, mely világirodalmi becsű legyen”; Először is Japánra gondoltam; 10 évig ott; aztán Chinában a nyelv és a nép ismeretével nagy sikereket lehetne elérni. A faj érdekel s a Chinában található »Dzungar« nyelvmaradványok nagyon bolygatják a fejemet” – írta még 1882-ben Angliából Thallóczynek, majd Jokohamából Herman Ottónak: „Úgy okoskodtam [...] örömmel tölték vala itt 6-7 évet szabad időmet tanulásra szentelve s aztán hazamenni sinolognak vagy más egyébrek”⁷³.

A Jokohamában készített japán tárgyú jegyzeteit vizsgálva szembevetőd, hogy ezeket a feljegyzéseket mennyire alapos, precíz munkával készítette, talán még a későbbi, „világirodalmi becsű” munka reményében. Hazatérte után itthon is foglalkoztatták még kinti vázlatai: „A mi a japáni munkát illeti, hidd el, hogy kemény elhatározásom írni. Spiegl (kinek bátyja meghalt) két napra Bécsbe ment s én itt ülök a tollat rágva. Csak az eleje megindulna, akkor aztán menne magától. De én eredeti kezdést keresek s azt nem találom.”⁷⁴ Szándéka, hogy újtjáról és a távoli országról írni akar, ismert volt: „Azt

71 HOM 73.503.19, OSzK Színháztörténeti Gyűjtemény, ill. Plakát- és Aprónyomtatványtár, 1904/23. Uránia.

72 A neves közgazdász, etnográfus, Balkán-kutató (1853–1944) egy időben szintén szerkesztette a Revue d'Orient-et, az orosz–japán háború alatt pedig a török kormány mellett volt Meidzsi császár hivatalos megbízottja (azzal a feladattal, hogy a szultánt rávegye arra, ne engedje át az orosz hadihajókat a Dardanellákra, mely tevékenységéért később a japán Felkelő Nap rend tisztí jelvényét kapta).

73 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz, 1. és 2. levél. Dzsungáriai-medence: táj Kínában az Altáj és a Tien-san között.; ill. Szemere Attila levele Herman Ottónak. I. h.

74 Szemere Attila levelei Thallóczy Lajoshoz. Uo. 46. levél. (dátum, hely nélkül)

mondta, könyvet fog írni Japánról. Ott élni, és az élményeket leírni, – ez akkor sokkal nagyobb dolog volt, mint mostanság. Kína és Japán akkor még majdnem teljesen ismeretlen birodalom volt.⁷⁵ [...] Dolgoztatott is rajta, vagy legalább mondta, hogy dolgozik a könyvön. De a mű elmaradt.”; „Nyugtalan vére nem engedte, hogy azt a rengeteg összegyűjtött, összetanult anyagot, amit utazásai közben eszébe szerzett – feldolgozza.”; „A nagy könyvből egy sereg érdekes, éles megfigyelésre valló hirlapi cikk s az Uránia-színház számára egy darab lett.”⁷⁶

Összegzés

Szemere Attila hagyatékának orientalisztikai vonatkozású anyagai meglepő és érdekes kéziratok. Vannak közöttük fordítások és önálló munkák egyaránt. A nem szép-irodalmi fordítások között a legértékesebb munka a *Tokugava Ieyas végrendelete*, a *Tósógúgojuikun* angol fordításának magyarra ültetése. Teljes, lelkiismeretes fordítás, mindenképpen sajnálatos, hogy ezt nem jelentette meg itthon Szemere. Vélhetőleg ugyanis már magának ennek a minden filológiai és történelmi értelmezéstől mentes fordításnak (mint tovább tanulmányozható forrásnak) a megjelentetése is jótékonyan hatott volna a magyarországi Japán-kutatásra, a Japánnal már tudományos felkészültséggel foglalkozók későbbi működésére. Az irodalmi szövegek közül *A 47 szamuráj* magyar és a *Momotaró* francia nyelvű fordítása érdemel figyelmet (angolból, ill. japánból készült fordítások). A nem fordított, önálló munkái közül kiemelkedik az eredeti japán forrást, a *Taiszei bukan*-t alapul véve készített francia és magyar nyelvű kivonatos *bukan*-ja, a *Bu-Kwan des daimyos* és a figyelemreméltó terjedelmű *Chronologie Japonaise*. Japán nyelvtani jegyzetei (*Grammaire Japonaise*) ugyanakkor inkább csak az ő japántudásának megítélésére alkalmasak, nyelvészeti szempontból nem jelentősek.

A fenti munkák hűen tükrözik szerzőjük és a századvégi Magyarország Japán-képét, Távol-Keletről alkotott véleményét: „Nemzetünk múltját szemlélve Keletre nézünk [–] jövőjét keresve Keleten találjuk azt meg. Mióta kimondták a »Keletre magyar«! mely csak kiegészítője ugyan a »Tengerre magyar«-nak mindenki elismeri hogy e lakonikus mondat legjobban jellemzi a nemzet hivatásának lényegét és mindenki – vagy legalább is a nagy többség – megelégszik avval hogy a phrasist tudomásul veszi elteszi azon nagy axiómák lomtárába melyekben mi fájdalom olyan gazdagok vagyunk.

Itt az ideje, hogy a Kelettel kissé komolyabban és alaposabban foglalkozzunk mint eddig. Ezt mondhatnók ha nem kellene fájdalmasan konstatálnunk hogy ezt is régen megmondták már nagyon, ideje a dolognak tulajdonképpen már elmúlt s ha most kezdünk a Kelettel türelmesebben foglalkozni ezzel csak egy mulasztást igyekszünk némi-lyen helyrehozni, mert az igazán alkalmas időpont már meglehetősen elmúlt.” – írja egy helyütt Szemere.⁷⁷ Személyes indítékai (meggazdagodás, tudományos munka) mellett Szemere Attilát is vonzotta a Kelet, egyrészt az egzotikuma, másrészt a Kelet, mint az egykori magyar őshaza iránt érzett szokásos vonzalom miatt is.

A vizsgált múzeumi hagyaték kettős jelentőséggel bír: nemcsak, hogy a magyar művelődéstörténet ismert alakjának, a dualizmus kori Magyarország neves közéleti sze-

⁷⁵ Magyar Hírlap, i. h. Az 1900-as években aztán sorban jelentek meg a Japánról, ill. Ázsiáról szóló útikönyvek, monográfiák, pl.: *Bródy Sándor*: Japán ország. A felkelő nap birodalma. Pallas, Bp., 1904; *Szeghy Ernő*: Japán. Történelmi, föld- és néprajzi vázlatok. Szent István Társulat, Bp., 1905.; *Barátosi Balogh Benedek*: i. m.; *Vay Péter*: Kelet császárságai és császárai. Franklin, Bp., 1906.; *Gáspár Ferenc*: Ausztrália, Csendes oceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibéria. Singer és Wolfner, Bp., 1908. *Dr. Bozóky András*: Két év Keletázsiaiban. Útirajzok. II. k.: Japán. Szerző sajtója, Bp., 1911.

⁷⁶ Képes Családi Lapok, i. h.; Vasárnapi Újság, i. h.

⁷⁷ Japán–Törökország. (HOM HTD 73.503.42)

replőjének feldolgozatlan, kéziratos, orientalistikai anyagokat is tartalmazó hagyatéka, de ezek az anyagok japanisztikai szempontból is érdekesek és értékesek. Ezen orientalistikai vonatkozású anyagok ismeretében újra kell fogalmaznunk Szemere Attila szerepét a magyarországi Japán-kutatásban. Az eddigi képet – miszerint Szemere korai Japán-utazóink egyike, s úttjáról szép műgyűjteményt hozott haza – ki kell egészíteni azzal, hogy japáni tartózkodása alatt alapos és átfogó irodalmi és történelmi tanulmányokba kezdett. E tanulmányainak jegyzetei és a kint készített fordításai a magyar tudománytörténet érdekes momentumai és egyben a magyar japanológia legkorábbi nyomai közé tartoznak. Kár, hogy az ígéretes kezdőlépések – melyeket a tudományterület alapvető szakirodalmával való ismerkedésen túl már eredeti források használata is jellemez – után itthon nem foglalkozott tovább japán filológiai kérdésekkel, hanem csak alkalmanként a japán művészet népszerűsítésére és ismertetésére vállalkozott.

Mindenképpen érdekes az, hogy a magyar szellemi életnek ez a mozgékony figurája, a pesti szalonok arszlánja mindenféle tudományos előképzettség nélkül, huszonéves fejjel, mindösszesen pár hónapos japáni tartózkodása alatt, egyszerű turistaként – helyzeti előnyét kihasználva – nyúlt olyan, tudományos szempontból is értékes anyagokhoz, amelyekkel útána senki nem foglalkozott hazánkban. Nagy nyeresége lett volna a magyar tudományosságának és főként a magyar orientalistikának, ha e biztató lépések után folytatta volna e téren tevékenységét, és megőrizve a japáni anyagok készítésekor rá olyannyira jellemző aprólékos és precíz munkabírását, tudományos pályára lépett volna. Ez nem történt meg, és annak sincs semmi nyoma, hogy Japánból hazatérte után színes hírlapi írásain túlmenően elmélyültebben és érdemben foglalkozott volna tovább kinti tanulmányaival. Így a tehetséges ifjú úttörő jellegű munkáira csak most, több mint egy évszázaddal születésük után derült fény.

DAS MIT DER ORIENTALISTIK VERBUNDENE MATERIAL AUS DEM NACHLAL VON ATTILA SZEMERE

Attila Szemere (1859–1905) wurde in der Geschichte der ungarischen–japanischen Beziehungen, sowie in der Geschichte der orientalistischen Kunstsammlungen Ungarns wegen seiner, im Budapester ostasiatischen Museum „Ferenc Hopp“ bewahrten wertvollen japanischen Kammsammlung schon bisher in Evidenz gehalten. Es war aber nicht bekannt, daß Attila Szemere – obwohl von ihm keine einzige wissenschaftliche Orientalistik-Publikation veröffentlicht wurde – aufgrund der Aufzeichnungen und Handschriften mit Themen der Orientalistik aus seinem, im Miskolcer Museum aufbewahrten handschriftlichen Nachlaß als ein Pionier der ungarischen Japanistik betrachtet werden kann. Er war Journalist, parlamentsabgeordneter, eine bekannte Persönlichkeit des öffentlichen Lebens in Ungarn zur Jahrhundertwende und der einzige sohn von Bertalan Szemere, dem Innenminister der ersten verantwortlichen Regierung Ungarns (später, 1849 ungarischer Ministerpräsident). 1883–84 gelangte er während seiner, mehrere Länder berührenden Reise auch nach Japan und China. In seinem, im Miskolcer Museum bewahrten Nachlaß sind mehrere, mit der Orientalistik verbundene Handschriften enthalten, wovon die beiden wertvollsten Arbeiten die anhand der englischen Übersetzung des *Toshoguyoikun* von J. F. Lowder (*The Legacy of Iyeyas*)

ins ungarische übersetzte Arbeit, bzw. die in französischer und ungarischer Sprache exzerpierte Variante eines Bandes des *Taisei bukan* sind. Diese entstanden anhand solcher interessanten japanischen Geschichtsquellen, mit denen sich in Ungarn seitdem niemand mehr beschäftigt hat. Der Nachlaß enthält darüberhinaus auch die Handschriften der eigenen Werke und Aufzeichnungen von Attila Szemere: Aufzeichnungen in französischer Sprache über die Geschichte Japans (Chronologie Japonaise), die Handschrift seines japanischen Sprachbuches (Grammaire Japonaise), seine über die chinesische Geschichte geschriebene unvollständige Studie und seine japanischen Reisebeschreibungen. Die Handschriften seines Nachlasses lassen weiterhin die Vermutung zu, daß er als erster die *Chushingura* ins ungarische und das *Momotaro* Märchen ins französische übersetzt hat. Attila Szemere trat seine Reise in den fernen Osten mit großen wissenschaftlichen Plänen an, aber leider gibt es keine Spuren, die darauf hinweisen, ob er sich nach seiner Heimkehr aus Japan, nach seinen vielversprechenden Studien und Aufzeichnungen über Japan auch zu Hause mit den Fragen der japanischen Philologie beschäftigt und seine Forschungen fortgesetzt hat. Später widmete er sich – im Rahmen populärer Vorträge und Vorlesungen, bzw. mit Artikeln in Buntzeitschriften – nur noch gelegentlich der Miskolcer Nachlaß mit seinen Handschriften und Aufzeichnungen die einzige Spur seiner vielversprechend beginnenden und auf bedauernswerte Weise abgebrochenen kurzen japanistischen Studien.

Peter Wintermantel